

Agnieszka LATOCHA

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
Wrocław, Polska
e-mail: latocha@geom.uni.wroc.pl

ZMIANY KRAJOBRAZU WIEJSKIEGO W SUDETACH W OKRESIE POWOJENNYM

słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, zmiany użytkowania ziemi, rewaloryzacja
i ochrona krajobrazu

Streszczenie W okresie powojennym na obszarze Sudetów można wyróżnić dwa główne trendy przemian krajobrazu terenów wiejskich. W pierwszej fazie, nasilonej przede wszystkim w latach 50-70. XX w., obserwować można było gwałtowny proces depopulacji obszaru, zwłaszcza terenów wyżej położonych. W efekcie nastąpił zanik licznych wsi. Na opuszczonych gruntach porolnych zaczęła rozwijać się wtórna sukcesja roślinna. Od końca lat 90. XX w. Wyraźnie zaczęła się rozwijać nowa tendencja w zagospodarowaniu obszarów wiejskich w Sudetach. Dotyczy ona intensywnego rozwoju chaotycznej zabudowy jednorodzinnej, w tym letniskowej. Jednocześnie nie następuje powrót do dawnej funkcji wsi i nie obserwuje się wzrostu ilości terenów rolniczych, choć z drugiej strony wiele z wcześniejszych nieużytków poddanych wtórnej sukcesji jest aktualnie zagospodarowywanych.

Obecnie podejmowane są także różnorodne działania z zakresu odtworzenia i ochrony krajobrazu kulturowego Sudetów (m.in. w Kotlinie Jeleniogórskiej) oraz promocji wiejskiego krajobrazu górskiego jako atrybutu rozwoju regionalnego (m.in. na Ziemi Kłodzkiej).

WPROWADZENIE

Zmiany społeczno-ekonomiczne zachodzące w danym regionie szybko znajdują swoje odzwierciedlenie także w zmianach struktury funkcjonalno-przestrzennej krajobrazu. W szczególności obszary górskie odznaczają się dużą dynamiką zmian krajobrazowych ze względu na wysoką energię rzeźby, a tym samym intensywność procesów rzeźbotwórczych, szybko reagujących na zmieniające się uwarunkowania gospodarowania na tych terenach. Na obszarze Sudetów w okresie powojennym

zaznaczyło się kilka wyraźnych, zróżnicowanych tendencji zmian krajobrazu obszarów wiejskich, nawiązujących do przemian ludnościowo-gospodarczych zachodzących w tym czasie w Polsce.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie jakościowej i ilościowej charakterystyki tendencji zmian krajobrazowych zarówno w skali całych Sudetów, jak i szczegółowych studiów przypadku w skali lokalnej dla wybranych obszarów sudeckich. Podstawę analizy stanowiły przede wszystkim źródłowe materiały archiwalne, statystyczne i kartograficzne, oraz badania terenowe obejmujące analizy form rzeźby i osadów, które genetycznie związane są z działalnością człowieka.

ZMIANY POSZCZEGÓLNYCH ELEMENTÓW KRAJOBRAZU WIEJSKIEGO

Zmiany użytkowania ziemi

Jedną z głównych przewodnich cech struktury krajobrazu jest rodzaj użytkowania ziemi. W okresie powojennym sposób zagospodarowania terenu zmienił się na obszarze Sudetów w sposób bardzo wyraźny. Zaznaczył się przede wszystkim znaczny spadek udziału gruntów ornych na rzecz przyrostu powierzchni leśnych oraz pastwisk (tab.1). Ograniczanie ilości gruntów ornych związane było głównie z dwoma procesami. W czasie wojny nastąpiła całkowita wymiana ludności z obszaru Sudetów. W miejsce rdzennej ludności niemieckiej, dobrze radzącej sobie z gospodarką rolną na terenach górskich, napłynęli osadnicy głównie z terenów nizinnych Polski centralnej oraz obecnej Ukrainy, którzy nie posiadali umiejętności właściwego prowadzenia upraw w trudnych warunkach środowiska górskiego (Walczak, 1968). Mimo że liczba ludności z okresu przedwojennego i tuż po wojnie była podobna, to jednak już w latach 50. XX w. zaczął zaznaczać się bardzo silny trend depopulacji, którego główna faza trwała do lat 70. XX w., choć również obecnie obserwuje się stały odpływ młodych ludzi z obszaru Sudetów (Ciok, 1995). W efekcie wyludniania górskich obszarów wiejskich porzucano dawne pola orne. W pierwszej kolejności dotknęło to tereny o najmniej korzystnych warunkach gospodarowania, czyli najwyżej położone partie górnych odcinków dolin oraz najbardziej strome stoki, gdzie potencjalne zagrożenie erozją gleby było najsilniejsze (Bac, 1948; Fatyga, 1998).

Tereny te w naturalny sposób podlegały wtórnej sukcesji roślinnej. Efektem tych procesów jest wyraźna zmiana w krajobrazie w ostatnich dziesięcioleciach, związana z obniżeniem granicy rolno-leśnej i wkroczeniem lasów na dawne grunty rolne (Fatyga, Górecki, 2001). Przyrost powierzchni leśnych w skali gmin wynosi od 5 do 17% w okresie powojennym (tab.1), natomiast w zależności od lokalnych uwarunkowań środowiska dla mniejszych obszarów (zlewni) wykazuje on znacznie większe zróżnicowanie i może wynosić nawet powyżej dwustu procent w ostatnich stu latach (Latocha, 2007).

Różne stadia rozwoju wtórnej sukcesji w poszczególnych obszarach przyczyniły się do powstania współczesnego bardzo urozmaiconego krajobrazu, o licznych eko-tonach. Zmiany użytkowania gruntów w obrębie stoków przyczyniły się także do zmian w przebiegu procesów stokowych, w tym przede wszystkim wyraźnemu ograniczeniu uległa erozja gleby na stokach poddanych naturalnemu zadarnianiu i zalesieniu (Latocha, 2007). W konsekwencji nastąpiły także zmiany procesów fluwialnych. W potokach sudeckich w okresie powojennym wyraźnie zaznaczyła się tendencja do erozji wgłębnej, będąca wynikiem ograniczenia dostaw materiału stokowego do transportu korytowego. W wielu miejscach nastąpiła także renaturalizacja cieków, jako efekt braku ich oczyszczania i regulowania, co miało miejsce w okresie wcześniejszym.

Tab.1. Zmiany użytkowania ziemi w okresie powojennym w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w Kotlinie Kłodzkiej.

Tab. 1. Land use change in the post-war period in the rural and municipal-rural gminas in Kotlina Kłodzka.

Użytko - wanie Land use Lata/ Years	Grunty orne % Arable land	Sady % Orchards	Łąki % Meadows	Pastwiska % Pastures	Lasy % Forests	Pozostałe grunty i nieużytki % Other and wastelands
Nowa Ruda - gmina wiejska						
1949	51,2	1	9,9	3	26	8,8
2005	24,8	0,2	12,6	13	41,8	7,4
Kłodzko - gmina wiejska						
1949	54,9	0,5	9,0	6,8	19,2	9,5
2005	49,6	0,2	8,3	8,3	24,2	9,4
Lewin Kłodzki - gmina wiejska						
1949	41,6	0,1	10,1	7	29	9,3
2005	13,8	0,3	12	19,3	46,4	8,1
Radków - gmina miejsko-wiejska						
1949	58,2	0,8	9,1	3,8	21	7,1
2005	41,8	0,1	7,4	8,2	35,3	7,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS we Wrocławiu oraz Archiwum Państwowego oddział w Kamieńcu Ząbkowicki.

Source: Own study base on GUS in Wrocław and State Archive branch in Kamieniec Ząbkowicki.

Reliktowymi elementami wcześniejszego krajobrazu rolniczego na współczesnych terenach leśnych są antropogeniczne formy rzeźby, takie jak terasy rolne czy hałdy kamieni wybierane z pól (fot. 1), a także drzewa owocowe spotykane w obrębie dominujących w Sudetach monokultur świerkowych.

W ostatnich latach obserwuje się ponowną zmianę tendencji użytkowania gruntów związaną z wdrażaniem programów rolno-środowiskowych Unii Europejskiej i dopłatami dla rolników w zamian za utrzymanie możliwie najwyższego stopnia różnorodności biologicznej na terenach górskich. Proces naturalnej wtórnej sukcesji roślinnej na grunty porolne został lokalnie wyraźnie zahamowany, a w wielu miejscach obserwuje się także ponowne włączenie do użytkowania (głównie koszenia i wykorzystania gruntu jako łąkę kośną lub pastwisko) terenów, które w ostatnich latach stanowiły nieużytki podlegające samozarastaniu.

Zmiany struktury zabudowy wiejskiej

Wraz z wyludnianiem Sudetów zmianie uległa także struktura oraz gęstość zabudowy górskich terenów wiejskich. Niektóre z wsi uległy całkowitemu zanikowi (np. Wrzosówka, Rogóżka, Biała Woda, Budniki) - dotyczy to głównie miejsc o trudnym dostępie komunikacyjnym, w tym dawnych przysiółków położonych w wyższych partiach stoków (Chachaj, 1978, Kasprzak, Szmytkie, 2006). W przypadku większości wsi proces wyludniania zaznaczył się rozluźnieniem struktury zabudowy i powszechnym przekształceniem wcześniejszych zwartych wsi łańców leśnych (łańcuchówek) w osady z zabudową o charakterze rozproszonym. Proces ten obserwuje się przede wszystkim w górnych odcinkach dolin rzek górskich, zwłaszcza na ziemi kłodzkiej, np. w Jodłowie, Goworowie, Kamieńczyku czy Marcinkowie.

Od końca lat 90. XX w. wyraźnie zaczęła się rozwijać nowa tendencja w zagospodarowaniu obszarów wiejskich w Sudetach. Dotyczy ona intensywnego rozwoju zabudowy jednorodzinnej, w tym także letniskowej i weekendowej, wkraczającej na coraz wyżej położone stoki oraz zajmującej obszary dawnych wsi (fot. 2).

Problem ten dotyczy także rozwoju infrastruktury turystycznej, w tym w szczególności intensywnego rozwoju centrów narciarskich, jak na przykład w Zieleńcu czy Czarnej Górze na ziemi kłodzkiej (fot. 3).

W wielu miejscach rozwój zabudowy i infrastruktury doprowadził do wstrzymania dalszego postępu wtórnej sukcesji roślinnej, czy wręcz ponownego nasilenia erozji gleby ze stoków pozbawianych ochronnej pokrywy roślinnej w wyniku przekształceń pod wpływem nowych inwestycji. Tym samym ponownie wzrasta ilość materiału dostarczanego do koryt potoków, co w przyszłości może prowadzić do kolejnej zmiany dominujących w nich procesów fluwialnych.

Nowa zabudowa jednorodzinna w wielu miejscach ma charakter chaotyczny i nie nawiązuje do dawnej struktury przestrzennej wcześniej istniejących wsi, co prowadzi do zaburzenia ładu przestrzennego obszarów górskich. Również styl zabudowy nie nawiązuje do tradycyjnego budownictwa regionalnego, którego jeszcze wiele

przykładów zachowało się w licznych wioskach sudeckich. Jednocześnie nie następuje powrót do dawnej funkcji wsi i nie obserwuje się wzrostu ilości terenów użytkowanych rolniczo, gdyż większość nowych mieszkańców przebywa na tym terenie wyłącznie czasowo lub jest zatrudnionych w sektorze pozarolniczym.

Zanik dróg polnych

Wyraźnie zaznaczającą się zmianą krajobrazową, związaną z zanikiem funkcji rolniczej w wyżej położonych partiach stoków, jest zanik dróg polnych. Ubytek sieci nieutwardzonych dróg dojazdowych do dawnych pól oszacowany został na podstawie map topograficznych 1:10 000 z lat 70. XX w. i aktualnej weryfikacji terenowej. Analiza przeprowadzona dla ziemi kłodzkiej wykazała, że w ostatnich 30-40 latach zanikowi uległo średnio ok. 50% dróg polnych, przy czym dla poszczególnych obszarów ubytek ten wyniósł od minimalnie 27% do maksymalnie 80% w zależności od lokalnych uwarunkowań (Latocha, 2007). Zanik dróg polnych następuje zarówno w wyniku procesów denudacyjnych z wyżej położonych części stoków i skarp drogowych lub rolnych, których materiał wypełnia zagłębienia drogowe, jak i w efekcie zarastania. We współczesnym krajobrazie sudeckim często jedynymi wskaźnikami przebiegu dawnych dróg polnych są zachowane pasy zadrzewień bądź zakrzaczeń śródpolnych, stanowiące wyraźne liniowe elementy krajobrazowe (fot. 4).

Rewaloryzacja krajobrazu kulturowego

Na terenach wiejskich Sudetów znajduje się ogromna ilość zabytków architektury oraz założeń pałacowo-ogrodowych, stanowiących w przeszłości ważny element krajobrazu regionalnego. W okresie powojennym, w efekcie zmian własnościowych, większość budynków przeszła na własność państwa i najczęściej użytkowana była niezgodnie z przeznaczeniem. Doprowadziło to do zrujnowania wielu obiektów i często nieodwracalnych zmian, w tym obniżenia walorów krajobrazu kulturowego. Jednak w ostatnich latach obserwuje się coraz więcej przykładów podejmowania prób odnowienia i rewaloryzacji krajobrazu kulturowego w Sudetach. Bardzo dobrym, pozytywnym przykładem jest Kotlina Jeleniogórska. Od XIX do połowy XX w. teren ten nazywano „Doliną Królów – doliną zamków i ogrodów” ze względu na wyjątkowo duże nagromadzenie rezydencji królewskich oraz należących do elity pruskiego dworu. Sąsiadujące ze sobą założenia pałacowo-ogrodowe urządzone w stylu angielskim łączyły się ze sobą, tworząc spójną całość krajobrazową. Zabudowania dworów i pałaców oraz sposób urządzania parków i ogrodów w doskonały sposób wykorzystywały istniejącą naturalną rzeźbę terenu, z licznymi granitowymi wzniesieniami i wychodniami skalnymi (Migoń, Latocha, 2008). W efekcie powstał harmonijnie ukształtowany kompleks założeń architektoniczno-krajobrazowych.

Fot. 1. Hałdy kamieniste na dawnych polach, obecnie na obszarach leśnych.

Photo 1. Stone heaps on former fields, nowadays in the forests.

Fot. 2. Zabudowa jednorodzinna w chaotyczny sposób wkracza na coraz wyżej położone obszary - Wzgórze Marii nad Polanicą Zdrój.

Photo 2. Chaotic pattern of single-family housing encroaching on upper parts of slopes - Maria Hill above Polanica Zdrój.

Fot. 3. Rozwój infrastruktury turystycznej, w tym głównie narciarskiej, prowadzi do nasilenia erozji gleby ze stoków.

Photo 3. Development of tourist facilities, especially skiing, enhances soil erosion from slopes.

Fot. 4. Pasy zadrzewień śródpolnych stanowią obecnie często jedyny ślad po przebiegu dawnych dróg polnych, które stopniowo zanikają z krajobrazu Sudetów.

Photo 4. Tree lines are often the only indicator of former existence of field roads, which gradually disappear from the Sudetic landscape.

Wszystkie zdjęcia A. Latocha
All photos by A. Latocha

Po II wojnie światowej, w wyniku zmian ustrojowych w Polsce, większość obiektów popadła w ruinę. W ostatnich latach sytuacja jednak ponownie uległa poprawie, głównie dzięki wspólnym działaniom mieszkańców Kotliny Jeleniogórskiej, zrzeszonych m.in. w Forum Karkonoskim, dążących do przywrócenia dawnych walorów krajobrazowo-kulturowych regionu (m.in. Korzeń, 2006). Od kilku lat są organizowane konferencje architektów pod hasłem "Budowanie w pięknym krajobrazie", a w przyszłości planowane jest utworzenie kulturowego parku architektury. Zakończona już rewitalizacja znacznej części dawnych krajobrazowych założeń pałacowo-ogrodowych doprowadziła także do nadania im nowych funkcji - obecnie znajdują się w nich hotele, restauracje, centra konferencyjne czy odnowy biologicznej. Zmiana funkcji nie rzutuje jednak na utratę walorów krajobrazu kulturowego - wręcz przeciwnie, pozwala odtworzyć go i utrzymać dzięki nowym zadaniom, jakim ma służyć.

ODTWARZANIE I OCHRONA WALORÓW KRAJOBRAZU WIEJSKIEGO W SUDETACH

Przykładem wielostronnych działań w dążeniu do zrównoważonego rozwoju, ściśle związanego także z zachowaniem wartości krajobrazowych, są projekty prowadzone w Sudetach. Przykładowo, na ziemi kłodzkiej, w ramach programu koordynowanego przez FAO (Sustainable Mountain Development TCP/POL/3004 (A)), w ostatnich latach zrealizowano (lub są w trakcie realizacji) kilka projektów pilotażowych, których głównym celem jest pokazanie możliwości zachowania różnorodności biologicznej, w tym także odtworzenie zasobu botanicznego Sudetów oraz wskazanie alternatywnych źródeł dochodów z rolnictwa (Cyron i in. 2007). Projekty „Podgórska winnica” i „Sad-kolekcja” (sudeckie odmiany owoców), realizowane w gminie Radków, to z jednej strony stworzenie racjonalnie wkomponowanych elementów krajobrazu górskiego i ocalenie ginących odmian uprawnych, a z drugiej próba stworzenia zestawu produktów lokalnych w oparciu o stare przepisy i przy zaangażowaniu do współpracy lokalnej ludności, w tym młodzieży szkolnej. Jest to dobry przykład połączenia odpowiedzialnego kształtowania krajobrazu w sposób zrównoważony, z ochroną przyrody, edukacją ekologiczną i rozwojem ekonomicznym poprzez stworzenie alternatywnych źródeł dochodu lokalnej ludności. Projekt "Łąka Sudecka", realizowany w Stacji Górskiej w Paszkowie (obiekt Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego we Wrocławiu) ma na celu poprawę różnorodności biologicznej oraz jakości paszowej łąki górskiej, co w dalszej perspektywie ma pozwolić na powrót w Sudety hodowli bydła, owiec i kóz. Projekt ma znaczenie edukacyjno-szkoleniowe pokazania rolnikom, jak z łąki zdegradowanej można zrobić łąkę wartościową. W Nowym Gierałtowie, w ramach projektu "Koziańnia-mleczarnia-serowarnia" utworzono wzorcową fermę kozią, gdzie prowadzone są szkolenia dla młodzieży szkół rolniczych województw górskich - potencjalnych przyszłych

serowarów. Kolejnymi projektami, które również mają znaczenie krajobrazowe, są prowadzone na terenie Nadleśnictwa Jugów "Reintrodukcja cisa" oraz "Kolekcja dzikich owoców górskich", związana z wprowadzaniem na obrzeża lasów oraz jako samodzielnych zadrzewień śródpolnych biocenotycznych drzew i krzewów (dzikich jabłoni, gruszy, wiśni, czereśni ptasich, tarniny, derenia jadalnego) (Komornicki, 2007).

PODSUMOWANIE

W okresie powojennym krajobraz obszarów wiejskich w Sudetach uległ wyraźnej ewolucji, nie tylko pod względem struktury przestrzennej, ale przede wszystkim ze względu na pełnione funkcje. Dominująca wcześniej funkcja typowo gospodarcza, rolnicza, zastępowana jest obecnie w coraz szerszym zakresie funkcją estetyczną krajobrazu oraz jego znaczeniem rekreacyjno-wypoczynkowym. Wiejski krajobraz Sudetów coraz częściej jest postrzegany jako potencjał rozwoju regionalnego, z dominującym znaczeniem rozwoju turystyki. Realizowanych jest coraz więcej projektów, w których krajobraz definiowany jest jako "produkt turystyczny" (m.in. "Krajobraz walorem turystycznym ziemi kłodzkiej", 2008, Agencja Rozwoju Regionalnego w Nowej Rudzie). Dostrzeżenie wagi ochrony walorów krajobrazowych oraz ich promocja stwarza nadzieję na jak najpełniejsze zachowanie różnorodności krajobrazu wiejskiego Sudetów, wraz z jego tradycyjnymi elementami. Daje to być może szansę na ograniczenie negatywnych tendencji obserwowanych w ostatnich latach, w tym przede wszystkim postępującej utraty otwartości i różnorodności krajobrazowej w efekcie intensywnego rozwoju chaotycznej i niedopasowanej regionalnie zabudowy jednorodzinnej i nadmiernej infrastruktury turystycznej.

LITERATURA

- Bac S., 1948: Zdobycze pługa w Kotlinie Kłodzkiej. Rocznik Kłodzki, Kłodzko, s. 119-136.
- Ciok S., 1995: Zmiany ludnościowe i osadnicze w Sudetach. Acta Univ. Wratisl., Prace Inst. Geogr. ser. B, XII, 51-64.
- Chachaj J., 1978: Problem wsi zanikającej. Acta Univ. Wratisl., Prace Inst. Geogr. ser. B, II, 119-223.
- Cyron A., Komornicki K., Kutkowska B., Latocha A., Malarski R., Waszkiewicz J., 2007: Investment assistance for sustainable development of the mountain areas in Poland. FAO, FAPA, Wrocław-Warszawa, 128 s.
- Fatyga J., 1998: Procesy erozyjne, jako czynnik degradacji środowiska przyrodniczego w Sudetach. Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, 44, s. 21-33.
- Fatyga J., Górecki A., 2001: Kształtowanie granicy rolno-leśnej i darniowo-polowej w Sudetach. Urząd Marszałk. Woj. Dolnośl., IMiUZ, Falenty, 322 s.

- Komornicki K., 2007: Rola organizacji pozarządowych w zrównoważonym rozwoju ziem górskich - wnioski z programu FAO Sustainable Mountain Development TCP/POL/3004 (A). [w:] Zrównoważony rozwój obszarów górskich. FAO-FAPA. Warszawa, s. 35-42.
- Korzeń J., 2006: Ochrona dziedzictwa kulturowego w Kotlinie Jeleniogórskiej. Walo-ryzacja założenia w Bukowcu. Zielony Region nr 2 (2006)/34. Fundacja Karkono- ska, Jelenia Góra, 12 s.
- Latocha A., 2007: Przemiany środowiska przyrodniczego w Sudetach Wschodnich w warunkach antropopresji. *Studia Geograficzne* 80. Wyd. Uniwersytetu Wro- cławskiego, 216 s.
- Migoń P., Latocha A., 2008: Enhancement of cultural landscape by geomorphology. A study of granite parklands in the West Sudetes, SW Poland. *Geogr. Fis. Dinam. Quat.*, 31, s. 195-203.
- Kasprzak M., Szmytkie R., 2006: Etapy rozwoju osady Budniki w górskich warun- kach Karkonoszy i ich zapis w środowisku. [w:] A. Latocha, A. Traczyk (red.), *Zapis działalności człowieka w środowisku przyrodniczym. Metody badań i studia przypadków*. Wyd. Gajt, Wrocław, 198 s.
- Walczak W., 1968: *Sudety*. Wyd. PWN, Warszawa, 383 s.

SUMMARY

CHANGES OF THE RURAL LANDSCAPE IN THE SUDETES MOUNTAINS IN THE POST-WAR PERIOD

In the Sudetes Mountains, several trends of rural landscape transformations have been observed in the post-war period. They reflected changes of the socio-economical situation in Poland.

The main change of the rural landscape in the Sudetes in the last decades is connected with changes of land use. The trend of depopulation of mountain areas, which started already in the end of the 19th century and intensified in the 1950-1970's led to abandonment of arable grounds. The secondary vegetation succession resulted in the substantial increase of forest stands and lowering of forest-arable land boundary.

A new trend of change of land use can be observed in the Sudetes for few years. Some areas of abandoned fields are turn into use again (mainly as hay meadows or pastures) due to EU agri-environmental schemes and financial supports for maintenance of biodiversity.

The depopulation led to disappearance of many former villages or to loosening of density of the original structure of villages. However, from the end of the 1990's a new trend intensified substantially - there is a high increase of number of new single-family housing. In many places their localization is very chaotic and do not

reflect the original structure of former settlements. In addition, most of the new houses are not connected with any traditional regional architecture.

Other typical features of the Sudetic rural landscape are remains of many palaces, manors and residential-landscape compositions. Many of these features have been neglected and destroyed in the post-war period. However, in recent years there is a revival in interest to reconstitute and maintain the cultural landscape and heritage. One of the best examples of the renewal of historical buildings and landscapes is Jelenia Gora Basin, where former palaces and manors have been renovated and obtained new functions, serving as hotel, spas or conference centres.

In the Sudetes there are also other examples of projects, which aim at restitution and protection of traditional rural landscapes, which are based on the idea of sustainable development. They include, among other, FAO project 'Sustainable Mountain Development' and 'Landscape as tourist value in the Klodzko region'. These projects may diminish the risk of inappropriate further spatial management of the rural areas in the mountains, especially stop the uncontrolled development of housing.

